

Wstęp

---

*Verba docent, exempla trahunt*¹

Jednym z istotnych oddziaływań na jednostkę, zwłaszcza w okresie dzieciństwa i młodości, jest nurt obejmujący wpływ wzorów osobowych. Na wcześniejszych etapach cyklu rozwoju człowieka dotyczy on przede wszystkim modelującego wpływu rodziców na kształtowanie się społecznych zachowań dziecka i jego osobowości.

Problematyka dotycząca oddziaływań wzorów osobowych i procesów leżących u ich podstaw stanowi od dawna obszar zainteresowań badaczy. Tak istotna rola, wyrażana w starej łacińskiej maksymie, stanowiącej motto niniejszej pracy: *verba docent, exempla trahunt* („słowa uczą, przykłady pociągają”), wykazywana wyraźnie w klasycznych badaniach psychologicznych na temat społecznej genezy agresji (Bandura, 1973; Bronfenbrenner, 1970a, 1970b), znajduje potwierdzenie w późniejszych badaniach. Dotyczą one także innych zachowań, takich jak zachowania prospołeczne (Arska-Karyłowska, 1982) czy zachowania lękowe (Harwas-Napierała, 1987), obejmując również strategie radzenia sobie w sytuacjach trudnych, stanowiących efekt dziedziczenia społecznego zachowań prezentowanych przez matki (Borecka-Biernat, 2004). Natomiast we współczesnej literaturze naukowej występuje znaczny niedobór analiz psychologicznych poświęconych problematyce wzorów osobowych. Tymczasem tematyka wzorów osobowych jest składnikiem wiedzy potocznej i ujawnia się w postaci przysłów, które pokazują znaczenie powszechnych przekonań, nastawień i wartości w życiu społecznym. Egzemplifikacją takich przysłów są te, które

---

¹ Myśl Seneki zawarta w jego *Listach moralnych do Lucyliusza*.

odwołują się do funkcji, jaką pełnią wzory i wzorce w wychowaniu (np. „jakoś chował syna, tak on z tobą poczyna”; „jakie drzewo, taki klin, jaki ojciec taki syn”; „jakie jabłko, taka skórka, jaka matka, taka córka”; „zły ojciec rzadko ma dobrego syna”).

Efekty wpływu wzorów osobowych, nieświadomych na ogół swojej znaczącej roli w oddziaływaniu na odbiorcę (najczęściej dziecko), mogą dotyczyć różnych aspektów funkcjonowania odbiorcy. Od prostych, behawioralnych form zachowań niewerbalnych, takich jak na przykład gesty, mimika (mówimy wtedy najczęściej o naśladownictwie), do bardziej złożonych, oddziałujących na głębsze warstwy struktury psychicznej, na przykład na motywację do podejmowania zachowań agresywnych (przejawianych też w innych niż prezentowana przez model formach), opisywanych jako efekt procesów modelowania i/lub identyfikacji.

W literaturze przedmiotu istnieje duże zróżnicowanie terminologiczne, dotyczące określeń stosowanych do omawianej problematyki. Dotyczy to na przykład terminów takich, jak wzór, model, autorytet, których zakresy pojęciowe są nieostre, a one same często używane są zamiennie, bez prób ich uporządkowania. Można też zaobserwować tendencję do bagatelizowania roli społecznego wpływu wzorów osobowych na jednostkę, do jej niedostatecznego uwzględniania w genezie ludzkich zachowań, na przykład w diagnozie psychologicznej.

Kategorią, która łączy wymienione wyżej pojęcia, jest wpływ społeczny, rozumiany jako możliwość zmiany zachowania jednej osoby na skutek zachowania innej (Adler, Rosenfeld i Proctor, 2007). Wpływ może być niezamierzony lub intencjonalny, zarówno w zakresie wywierania, jak i ulegania mu, bądź też przyjąć postać realnego lub wyimaginowanego nacisku wywieranego przez innych (Kenrick, Neuberg i Cialdini, 2006). Analiza oddziaływania wzorów osobowych odnosi się do szczególnego rodzaju wpływu społecznego. Omówienie jego specyfiki stanowi treść kolejnych rozdziałów.

Uwzględniając wieloaspektowość rozwoju jednostki (w tym również kwestię wpływu społecznego), warto podkreślić fakt, iż

prawidłowo przebiegające zmiany rozwojowe dokonują się w środowisku społecznym, które tworzą osoby bliskie. To one umożliwiają zaspokojenie wielu ważnych potrzeb, jak chociażby potrzeby bezpieczeństwa, akceptacji i przynależności. Obecność drugiej osoby pełni funkcje, które zmieniają się w kolejnych stadiach rozwojowych, a bez takiej osoby (osób) prawidłowy rozwój nie jest możliwy. Szczególne miejsce w otoczeniu społecznym jednostki zajmują osoby, które w psychologii nazywamy znaczącymi. Ich aktywność decyduje o kierunku zmian w systemie psychicznym i nabywaniu określonych sposobów reagowania interpersonalnego. W dzieciństwie osoby znaczące opiekują się, uczą, kształtują nawyki. W adolescencji szczególnie znaczące są relacje przyjaźni. Potrzebny jest wówczas powiernik. W dorosłości znaczące są osoby, z którymi jednostka wspólnie podejmuje aktywność rodzinną i zawodową, ale również istotny jest wówczas mentor, a niekiedy terapeuta.

Dyskusje prowadzone na temat procesów społecznego uczenia się i ich roli w rozwoju człowieka, które stanowiły źródło inspiracji do zajęcia się problematyką oddziaływania wzorów osobowych w rozwoju jednostki, oscylowały wokół następujących pytań:

- 1) Kto zostaje wzorem osobowym?
- 2) Jaki jest udział świadomości w procesach społecznego uczenia się?
- 3) Czy spostrzeganie modelu uruchamia modelowanie w sposób automatyczny, poza intencją odbiorcy?
- 4) Czy oddziaływanie wzorów osobowych wchodzi w zakres wychowania?
- 5) Jaki związek zachodzi między wzorem osobowym a autorytetem?
- 6) Na czym polega kryzys autorytetów?

W niniejszym opracowaniu podjęto próbę odpowiedzi na powyższe pytania oraz przedstawiono analizę pojęć bliskoznacznych z pojęciem wzoru osobowego, rodzajów wzorów oraz procesów składających się na ich oddziaływanie. Celem opracowania jest:

- 1) próba uporządkowania terminologii odnoszącej się do wybranego obszaru badawczego,

- 2) ukazanie wzorów osobowych w indywidualnym rozwoju jednostki w cyklu życia, także w dorosłości,
- 3) zaprezentowanie konsekwencji braku lub niedostatku tych wzorów w obecnych czasach.

Kwestie te stanowią zawartość treściową pracy.

Analizę wpływu wzorów osobowych w rozwoju człowieka, szczególnie w okresie dzieciństwa i adolescencji, przedstawiono z nadzieją, że przemyślenia auterek staną się przesłanką do dyskusji na temat roli, jaką pełnią osoby znaczące w kształtowaniu osobowości. Kierując niniejsze opracowanie do szerokiej grupy odbiorców, zarówno tych, którzy interesują się determinantami rozwoju człowieka, jak i wychowawców, mamy nadzieję, że zaprezentowane w nim rozważania przyczynią się do głębszego rozumienia roli wzorów osobowych w genezie ludzkiego zachowania, zwłaszcza, chociaż nie tylko, we wczesnych fazach rozwoju człowieka. Mamy nadzieję, że przyczynią się także do uwzględniania ich znaczenia w psychologicznej diagnozie zachowania oraz bardziej świadomego wykorzystywania ich wpływu w działaniach edukacyjnych i wspomagających rozwój jednostki na każdym etapie jej indywidualnego rozwoju, nie wyłączając dorosłości.

Na zakończenie chcielibyśmy serdecznie podziękować Pani Profesor dr hab. Teresie Rostowskiej za podjęcie trudu recenzowania pracy i utwierdzenie nas w przekonaniu o istotnym znaczeniu podjętej w niej problematyki.

Autorki

Poznań, grudzień 2015 r.